

Zbornik predstavlja značajan doprinos razumevanju odnosa građana i građanki prema konstelaciji demokratije u Srbiji. Radovi su argumentativni, odgovaraju akademskim normama i nude kompleksnu sliku o izabranom predmetu. Prilozi su komplementarni na taj način da time razvijaju neophodnu kompleksnost u predstavljanju demokratske transformacije u domaćem i evropskom kontekstu.

Dopisni član SANU, Alpar Lošonc

Radove u zborniku odlikuje tematska i stilska raznovrsnost, kao i kvalitet i originalnost naučnog pristupa. Sa jedne strane, to bi se moglo tumačiti kao odsustvo principa homogenosti, sa druge, pak, kao bogatstvo u različitosti mogućih interpretacija centralne teme. Svi se oni kritički odnose prema polaznoj istraživačkoj ideji – stavovima srpskog građanstva o trodecenijskoj demokratskoj transformaciji Srbije.

Prof. dr Dragan Todorović

Struktura zbornika ukazuje na analitički višeslojnu analizu istraživnog problema. Autori na koncizan i argumentovan način pristupaju analizi različitih tema od značaja za istraživanje stavova građana/ki prema procesu demokratizacije Srbije u protekle tri decenije i izvode utemeljene zaključke. Autore odlikuje sistematičnost, preciznost i jasnoća u pristupu predmeta istraživanja. Zbornik predstavlja dragocen doprinos razumevanju odnosa građana/ki Srbije prema procesu demokratizacije od uvođenja višepartijskog sistema do danas.

Dr Dejana Vukasović

Zbornik nastavlja tradiciju kvalitetnih istraživanja javnog mnjenja Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka i doprinosi kontinuitetu saznanja u domenu politikoloških studija i istraživanja društvene tranzicije. Posebna vrednost zbornika je što nastavlja istraživanje važnih odrednica političke kulture i političkog života (autoritarnost, korupcija). Zaključci autora zbornika ujedno su korisne smernice i za šire područje nauka koje se bave politikom, kao što su sociologija i antropologija.

Dr Suzana Ignjatović

www.idn.org.rs

DEMOKRATSKE PROMENE U SRBIJI

Stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije

Urednici
Milica Joković Pantelić
Goran Bašić

Edicija Istraživanja

Radovi u ovom tematskom zborniku zasnovani su na podacima empirijskog istraživanja o stavovima građanki i građana Srbije o društvenim, ekonomskim i političkim promenama u Srbiji tokom protekle tri decenije, koje je 2022. godine sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka (IDN). Autori, svi saradnici CPIJM i stručnjaci u okviru različitih disciplina društvenih nauka, osvetljavaju transformaciju Srbije, pružajući, uprkos multidisciplinarnom karakteru zbornika, koherentnu analizu javnog mnjenja Srbije.

Ovim izdanjem u okviru edicije *Istraživanja*, IDN nastavlja da jača, podržava razvoj i sprovođenje empirijskih istraživanja. Ta istraživanja su zbog koncepcijske zahtevnosti i složene logistike dugo zapostavljena u društvenim naukama u Srbiji. Ona, međutim, uz teorijsku utemeljenost ideja, činjenice i validne podatke, prikupljene na osnovu savremene naučne metodologije, ostaju stubovi naučnog rada, ali i osnov za donošenje realnih i delotvornih preporuka i odluka u javnim politikama.

EDICIJA ISTRAŽIVANJA

DEMOKRATSKE PROMENE U SRBIJI

Stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije
u protekle tri decenije

EDICIJA

Istraživanja

UREDNIKA EDICIJE

Dr Irena Ristić

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka

Beograd, 2023.

ZA IZDAVAČA

Dr Goran Bašić

RECENZENTI

Dopisni član SANU Alpar Lošonc

Prof. dr Dragan Todorović

Dr Dejana Vukasović

Dr Suzana Ignjatović

ISBN 978-86-7093-265-4

Demokratske promene u Srbiji

STAVOVI GRAĐANA I GRAĐANKI O DEMOKRATSKOJ TRANSFORMACIJI SRBIJE U PROTEKLE TRI DECENIJE

UREDNICI

Milica Joković Pantelić

Goran Bašić

Beograd, 2023.

IRENA RISTIĆ

Naučna saradnica

Institut društvenih nauka, Beograd

Građani Srbije i Evropska unija: Razlike na osnovu partijske identifikacije*

Sažetak

Stavovi građana Srbije prema Evropskoj uniji (EU), kao i njihov odnos prema evropskim integracijama Srbije, najkasnije se od 2001. godine redovno prate javnomnjenjskim ispitivanjima. Ti podaci pokazuju značajne oscilacije u podršci za učlanjenje Srbije u EU: dok se 2001–2010. godine ta podrška kretala od 60% do 70%, od 2010. godine i tokom narednih deset godina se može uočiti opadajući trend. Podrška je u tom periodu pala i kretala se između 45% i 55%. Dok se u ispitivanjima javnog mnjenja uglavnom prikazuje vrednost celokupne populacije, u ovom radu će se posmatrati stavovi građana Srbije prema EU na osnovu njihove partijske identifikacije. Nalazi pokazuju izrazitu podršku evropskim integracijama Srbije među građanima koji su bliski liberalnim partijama, ali i proporcionalno nesrazmernu razočaranost Evropskom unijom te grupe građana. Kod građana koji su bliski partijama desne orijentacije postoji relativna konzistentnost kada je u pitanju protivljenje učlanjenju Srbije u EU i lični negativni osećaj prema EU kao političkoj zajednici. Konačno, i to je najznačajniji nalaz, stavovi građana koji su bliski vladajućim partijama ne ukazuju na posebnu preferencu kada je u pitanju članstvo Srbije u EU, dok su prema samoj EU veoma indiferentni.

Ključne reči: Evropska unija, Srbija, pristupanje, javno mnjenje, partijska identifikacija

Uvod

Već više od dve decenije proširenje Evropske unije (EU) i integracija država Zapadnog Balkana nije samo dnevopolitička tema, već i tema koja zaokuplja društvene nauke. Naučna literatura koja se bavi raznim aspektima (ne)uspeha ovog procesa je opširna i usko je povezana i sa istraživanjima koja se bave procesom stvaranja država i nacija u jugoistočnoj Evropi i sa procesom pomirenja nakon ratova u Jugoslaviji, nacionalizmom, ekonomskim razvojem zemalja u tranziciji i populizmom. Odnos građana prema evropskim integracijama i proširenju, i to kako građana država kandidata za članstvo tako i građana država članica takođe predstavlja bitan deo tih istraživanja. Analize promena tj. velikih oscilacija u odnosu građana prema toj temi ilustruju svu kompleksnost proširenja i potvrđuju da se evropske integracije teško mogu razumeti bez uzimanja u obzir mnogo šireg okvira.

Upravo taj odnos je predmet ovog poglavlja. U tu svrhu će se u uvodu prvo dati kratak pregled odnosa Srbije i EU i skicirati glavne prepreke koje su se na tom putu nalazile ili se i dalje nalaze. Kako je poglavlje posvećeno stavovima građana Srbije u zavisnosti od njihove partijske identifikacije, deo uvoda će biti posvećen određivanjem tog pojma za potrebe ovog rada. U drugom, glavnom delu rada će biti reči o rezultatima vezanim za odnos građana

* Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2023. godinu koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

prema integraciji Srbije u EU i razlikama koje su uočene na osnovu partijske identifikacije. U trećem, zaključnom, daće se moguća interpretacija nalaza.

Srbija i evropska unija: proces približavanja

Za razliku od država centralne i istočne Evrope, u kojima je pad Berlinskog zida, prvo neformalno, a zatim i zvanično označio početak evropskih integracija, države bivše Jugoslavije, izuzev Slovenije, usled raspada zemlje i početka ratnih sukoba tokom čitave poslednje decenije 20. veka, ostale su izvan tih tokova (Ristić, 2022). To se samim tim odnosilo i na Srbiju, koja je dodatno bila izložena i sankcijama Evropske zajednice (EZ), odnosno međunarodne zajednice, što je imalo za posledicu da je srpska politička elita vodila politiku koja je bila vrlo rezervisana prema EZ, a često i direktno uperena protiv nje. I iako nije postojalo eksplicitno programsko opredeljenje da Srbija ne treba da stremlji ka članstvu u EZ, to jeste bila jedna od glavnih karakteristika vladavine Slobodana Miloševića i Socijalističke partije Srbije sve do 2000. godine (Ristić, 2015).

Potpunim okončanjem svih ratnih sukoba 1999. godine, kao i krajem autoritarne vladavine Slobodana Miloševića 2000. godine, integracija Srbije u EZ postaje jedno od najvažnijih političkih i društvenih pitanja u Srbiji. Jasno opredeljenje i želja ka članstvu, prvi put izraženi u programu koalicione vlade Zorana Đinđića formirane u januaru 2001. godine, postali su neizostavni deo programa svih narednih vlada, pa tako evropske integracije i 2023. godine i dalje formalno predstavljaju jedan od prioritetnih političkih ciljeva Srbije. Pod tim se podrazumevaju kako unutrašnje reforme i prilagođavanje pravnom okviru EU u svim oblastima, što predstavlja suštinski preduslov za članstvo, tako i spoljnopolitička orijentacija prema EU i SAD.

Ista opredeljenost ka proširenju se može uočiti i kod EU, koja od 2001. godine ponavlja svoju spremnost da primi zemlje bivše Jugoslavije i Albaniju u svoje redove, dok je formalno tu spremnost ozvaničila na svom samitu u Solunu 2003. godine, tada još čvrsto uverena da je balkanskom regionu nakon ratnih sukoba devedesetih godina potrebno pružiti perspektivu pridruživanja radi održivog mira i stabilnosti. Međutim, iako je tokom poslednje dve decenije ta obostrana opredeljenost postojala formalno i deklarativno, mnogi unutrašnji faktori u Srbiji i spoljašnji faktori u zemljama članicama EU su već tokom prvih godina počinjali da nagoveštavaju svu kompleksnost tog procesa (Ristić, 2022).

Od unutrašnjih faktora u Srbiji koji su značajno uticali, uglavnom negativno, na brzinu integracija, pre svega je došla do izražaja nesaglasnost među strankama vladajućih koalicija, do koje mere i pod kojim uslovima članstvo Srbije u EU treba da se posmatra kao prioritet, kao i skepsa da li Srbija vrednosno treba da stremlji ka zemljama zapadnog sveta. U prvoj deceniji započetog procesa evropskih integracija te nedoumice među političkom elitom su – pored već postojećih ideoloških razlika naspram Zapada – prevashodno zaoštravane iz dva razloga. Prvi je bio najpre dugi niz godina nerešen status, a zatim i priznavanje unilateralno proglašene nezavisnosti Kosova od većine članica EU, što je tadašnja Vlada, predvođena Demokratskom strankom Srbije (DSS), smatrala politički neprijateljskim činom koji je trebalo da podrazumeva prekid političkih odnosa sa svim zemljama koje su priznale nezavisnost. Drugi razlog zategnutih odnosa je bio vezan za insistiranje EU i međunarodne zajednice na potpunoj saradnji Srbije sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju

kao uslov za napredovanje u integracijama, što je dovelo ne samo do polarizacije unutar javnog mnjenja u Srbiji već i do ambivalentnog odnosa onih građana Srbije koji su inače bili naklonjeni EU, prema samim evropskim integracijama (Ristić, 2008).

Međutim, i spoljni impulsi koji su dolazili iz Brisela, ali i iz vodećih EU članica, značajno su doprineli složenosti ovog procesa i uticali na sve više oscilirajuću podršku za proširenje EU. Nakon talasa proširenja 2004. godine, a naročito nakon pristupanja Bugarske i Rumunije 2007. godine, entuzijazam za ujedinjenjem Evrope je među građanima i političkim elitama u EU počeo da gubi na intenzitet. Tako je 2006. godine samo 37% građana EU učlanjenje države Zapadnog Balkana smatralo korisnim, dok je 45% njih mislilo da za EU ne postoji interes da primi te države u svoje članstvo. Ta podrška je opadala sve do 2019. godine, nakon čega je počela opet da raste i 2021. godine je iznosila 47%, dok je tada 42% građana EU i dalje bilo protiv prijema država Zapadnog Balkana (Ristić, 2022). I uprkos tome što su uzroci koji stoje iza te promene veoma specifični i što su se razlikovali, a i dalje se razlikuju od države do države, postajalo je sve očiglednije da su EU – njeni građani, države članice i zajedničke institucije EU – najkasnije pred kraj prve decenije 21. veka počeli da se suočavaju sa zamorom od proširenja (O'Brennan, 2014; Ristić, 2022). Pod time se sa jedne strane podrazumeva izvesna kolebljivost i strah građana i političkih elita EU od prihvatanja novih članica, praćeno uverenjem da bi proširenje imalo manje pozitivnih nego negativnih strana za EU. Sa druge strane se u tome odražava i jedan veoma skeptičan stav naspram pitanja da li bi zemlje Zapadnog Balkana bile spremne da se nose sa standardima EU, a i da ih implementiraju (Devrim & Schulz, 2009). Sve to je dovelo do toga da je afirmativni signal za proširenje, koji je EU svojevremeno slala zemljama Zapadnog Balkana 2003. godine, sve više počeo da liči na naizgled proizvoljnu politiku postavljanja uslova, stvarajući ono što je kasnije u literaturi opisano pojmom politike uslovljavanja – *EU conditionality* – (Anastasakis & Bechev, 2003; Džankić i dr., 2018). Među najviše osporavane uslove je spadala gore već pomenuta obaveza da sve države sarađuju sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, ali su i više puta menjani uslovi za bezvizni režim za građane zemalja Zapadnog Balkana često korišćeni za ilustraciju proizvoljnih zahteva EU prema ovom regionu. Ovi uslovi i sklonost EU da ih često menja su nesumnjivo imali uticaj i na podršku građana Srbije prema evropskim integracijama, a istovremeno su osnažile i one sa suprotstavljenim i kritičkim stavovima prema EU (Ristić, 2008).

Trend opadanja podrške za evropske integracije među političkim elitama Srbije i EU se svakako odrazio i na javno mnjenje Srbije. Dok je ta podrška između 2000. i 2010. godine uvek bila između 60% i 70% (2009. godine čak 73%), od 2010. godine ona počinje da opada na oko 50% (2011.), dostižući najniži nivo od samo 41% u dva navrata 2012. i 2015. godine. Nakon toga je podrška oscilirala između 57% i 43%, sa novim opadajućim trendom u decembru 2022. (Ministarstvo za evropske integracije, 2022), dok je na uzorku koji će se koristiti u ovom radu podrška tokom 2022. godine iznosila 59% (Tabela 1). I upravo taj odnos javnog mnjenja prema EU integracijama Srbije će se nalaziti u centru ovog rada. Pažnja će, pri tome, biti usmerena na pitanje u kojim razmerama podrška evropskim integracijama oscilira među građanima sa različitim partijskim identifikacijama.

Tabela 1. Kada bi sledeće nedelje bio referendum o ulasku Srbije u Evropsku uniju (EU), kako biste glasali?

	Ukupno odgovora	Procent
1. Za ulazak Srbije u EU	1.288	59,27
2. Protiv ulaska Srbije u EU	591	27,20
3. Ne bih izašao/la na taj referendum	83	3,82
4. Ne znam kako bih glasala/o	211	9,71
Ukupno	2.173	100,00

Partijska identifikacija

Poput drugih pojmova u društvenim naukama, i koncept partijske identifikacije ne predstavlja samo koristan instrument za merenje određenih društvenih fenomena, već istovremeno otvara i mnogobrojna pitanja. Među njima se izdvajaju ona koje se tiču samog (teorijskog) koncepta i prirode političke identifikacije, utvrđivanja porekla partijske identifikacije kod pojedinaca, načina na koji se ona razvija i, bilo kratkoročno, bilo dugoročno, održava. Sem toga, istraživanja se bave (i u mišljenjima razilaze) i načinima kojima se najpouzdanije može meriti partijska identifikacija (Thomassen & Rosema, 2009). Dok bi i samo kratak prikaz takvih rasprava prevazišao okvir ovog rada, na ovom mestu je od koristi istaći da će se u ovom poglavlju pod partijskom identifikacijom, uz sva ograničenja koja taj koncept nosi, smatrati lični osećaj povezanosti pojedinca prema jednoj partiji ili prema više partija sličnog usmerenja, pri čemu su podaci za koju partiju je taj pojedinac glasao, da li je uopšte glasao i, konačno, da li se glasanje za određenu partiju poklapa sa njegovom ili njenom partijskom identifikacijom, irelevantni. To pre svega jer se smatra da je koncept partijske identifikacije dublje ukorenjen u pojedincu i da je on daleko manje i teže podložan promenama nego što je to odluka o tome kojoj će se partiji dati glas od izbora do izbora (Thomassen & Rosema, 2009).

S obzirom da u Srbiji postoji širok spektar partija, pa time i potencijalnih partijskih identifikacija, u radu će se partijske identifikacije građana grupisati po sledećim grupama: 1. partije na vlasti; 2. partije desnog spektra; 3. partije liberalne orijentacije. Potonje partije su sve do 2012. godine opisivane i kao *proevropske* stranke, s obzirom da su se kao stranke na vlasti do tada od ostalih razlikovale i po tome što su se jedine eksplicitno zalagale za EU integraciju Srbije, za razliku od tadašnjih opozicionih *antievropskih* partija. Ta linija razdvajanja, tj. rascep među političkim strankama je 2010. godine počinjao da se sužava, pre svega usled zaokreta u politici Srpske napredne stranke (SNS), tada najveće opozicione stranke, naspram evropskih integracija koje je SNS sa dolaskom na vlast počela makar i samo formalno da podržava. Namera ovog rada je da ispita do koje mere građani sa jakom partijskom identifikacijom prema strankama na vlasti prate te vrste drastičnih zaokreta politike, kao i do koje mere građani koji se identifikuju sa partijama koje su tradicionalno smatrane proevropskim, usled politike EU prema Srbiji, menjaju svoja uverenja u vezi sa evropskim integracijama.

Podaci na kojem ovaj rad počiva potiču iz istraživanja pod nazivom „Vrednosni stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije (1990–2022)“ (Javno mnjenje Srbije 2022 – JMS 2022/65), čije su osnovne metodološke karakteristike prikazane u uvodnom poglavlju ove knjige. Konkretna pitanja koja su postavljena ispitanicima, a koja se tiču partijske identifikacije, bila su:

I. Da li biste za sebe mogli reći da ste pristalica neke političke partije u Srbiji?

Ne – Da – Ne želim da odgovorim

< ako Ne na prethodno >

a. Postoji li ipak neka stranka koja Vam je nešto bliža nego druge?

Ne – Da – Ne želim da odgovorim

II. Koja stranka Vam je najbliža?

(Stranke su poređane po abecednom redu)

III. Da li se smatrate vrlo bliskim toj stranci, donekle bliskim ili ne naročito bliskim?

Vrlo blisko – Donekle blisko – Ne naročito blisko

Odgovori su zatim ukršteni sa pitanjima koja se tiču evropskih integracija.

Građani Srbije i EU integracije

Pristupanje Evropskoj Uniji

Na pitanje „Kada bi sledeće nedelje bio referendum o ulasku Srbije u Evropsku uniju (EU), kako biste glasali?“, među građanima koji su iskazali partijsku identifikaciju sa nekom od partija vladajuće koalicije (Srpska napredna stranka, SNS, Socijalistička partija Srbije, SPS, Jedinstvena Srbija, JS, Partija ujedinjenih penzionera, PUPS, Socijaldemokratska partija Srbije, SDPS), relativna većina (41,40%) je odgovorila da bi glasala protiv ulaska Srbije u EU. Samo neznatno manji deo ispitanika (39,80%) je odgovorio da bi glasali za ulazak, 3,8% ispitanika ne bi glasalo uopšte, dok je ostatak građana sa ovom partijskom identifikacijom (15%) odgovorilo da ne zna (Tabela 2). Nalaz koji je ovde zanimljiv jeste da građani bliski partijama na vlasti nemaju čvrsta uverenja da bi Srbija trebalo da pristupi EU, iako je to više od deset godina jedna od glavnih okosnica programa svih vlada koje su činile upravo ove stranke. Ti građani, dakle, uprkos tome što se identifikuju sa vladajućim partijama, ne dele jedno od njihovih glavnih programskih načela. I ne samo da među njima ne postoji većina koja podržava ulazak Srbije u EU, već tu većinu kumulativno ne čine čak ni oni koji ne znaju kako bi glasali ili koji ne bi glasali uopšte, nego je čine oni koji bi eksplicitno glasali protiv ulaska Srbije u EU.

Objašnjenje za ovaj nalaz može biti dvojako. Sa jedne strane se ono može naći u tome da je jedan deo građana koji iskazuju partijsku identifikaciju sa SNS do 2012. godine bio blizak Srpskoj radikalnoj stranci, partiji koja je od svog nastanka u kontinuitetu bila i ostala kritična prema EU i odbijala učlanjenje Srbije u nju. I iako je većina pristalica SRS-a sa osnivanjem Srpske napredne stranke počela da se partijski identifikuje sa novom strankom i da prihvata njene manje radikalne i znatno ublažene stavove po mnogim političkim i društvenim pitanjima u odnosu na one koje je zastupala SRS, osnovano je tvrditi da je njihov negativan stav prema EU ostao suštinski nepromenjen, odnosno da je ublažen, utoliko što je od otvoreno odbijajućeg i često agresivnog stava prema EU postao umereno negativan i indiferentan ali ne i prevashodno pozitivan i afirmativan. Shodno tome, za potpunu

promenu stava pristalica SNS-a po tom pitanju očito nije bilo dovoljno da ova partija tokom svog osnivanja značajno ublaži, a kasnije i da se deklarativno odrekne svog kritičnog stava prema evropskim integracijama Srbije.

Objašnjenje o podudarnosti građana koji su bili bliski SRS-u sa građanima koji su od 2012. počeli da iskazuju bliskost ka SNS-u je utoliko osnovano, jer je SNS na prvim parlamentarnim izborima na kojima je učestvovala dobila 24,04%, dok je SRS ostala na 4,63%. Ako se pri tome uzme u obzir da je SRS od osnivanja, odnosno početka učešća na višestranačkim izborima, pa zaključno sa parlamentarnim izborima 2008. godine (uz izuzetak parlamentarnih izbora 1992, 1993. godine i 2000. godine), uvek dobijala između 27,9% i 29,5%, onda se može zaključiti da jedan veliki broj pristalica Srpske napredne stranke i oni koji se sa njom identifikuju imaju direktnu ličnu istoriju bliske partijske identifikacije sa SRS-om. I da se upravo zbog toga što koncept partijske identifikacije podrazumeva duboko ukorenjenu privrženost idejama i stavovima jedne partije može pretpostaviti da su oni građani koji su nakon 2012. godine počeli da iskazuju bliskost ka SNS-u zapravo bivše pristalice SRS-a i da su verovatno imali mnogobrojne motive za okretanje ka novonastaloj partiji, s tim da među motivima zaokret SNS-a prema EU nije bio odlučujući. Naprotiv, ta jedna četvrtina građana Srbije koja je 2012. godine podržala SNS, vrlo je verovatno zamenivši svoju partijsku identifikaciju u korist SNS-a, zadržala odbijajući stav prema EU ili ga je zamenila indiferentnim stavom. Kako se, međutim, tokom narednih godina pa sve do 2023. godine broj pristalica SNS-a uvećavao, među tim novim pristalicama koji iskazuju jaku partijsku identifikaciju ima svakako i onih koji nemaju tako odbojan stav prema učlanjenju Srbije u EU i time se može objasniti ta podeljenost u pogledu EU među građanima koji iskazuju bliskost prema SNS-u.

Drugo objašnjenje nepostojeće jasne podrške učlanjenju Srbije u EU među građanima koji su bliski vladajućim partijama se može naći i u samom stavu tih partija prema evropskim integracijama Srbije, koji se može opisati kao dosta ambivalentan i deklarativan. Iako se već više od deset godina formalno zalažu za to da Srbija postane članica EU, predstavnici i visoki funkcioneri vladajućih partija učestalo šalju i drugačije poruke, zastupajući u dnevnoj politici često kritičan stav prema EU, ističući saradnju sa Rusijom i Kinom kao važniju ili makar kao podjednako važnu. Primeri slanja ovakvih dvosmislenih poruka su mnogobrojni, a među najupečatljivijim su svakako one koje su davane u kriznim situacijama. Tako je na početku pandemije virusa korone predsednik Srbije Aleksandar Vučić ne samo nesrazmerno više isticao i podvlačio pomoć koju su Srbiji pružile Rusija i Kina već je i pomoć od strane EU ljutito nazvao „bajkom na papiru“, da bi se već mesec dana kasnije ljubazno zahvaljivao predstavnicima EU na finansijskoj pomoći i solidarnosti (Tatalović, 2020). Takođe je i početak agresije Rusije na Ukrajinu naveo mnoge predstavnike vladajućih partija da iznose veoma kritične stavove prema EU, usled njenih zahteva da Srbija svoju spoljnu politiku usaglasi sa Briselom. Tako je ministar unutrašnjih poslova, Aleksandar Vulin, u oktobru 2022. godine izjavio da Srbiji nije mesto u EU i da građani Srbije to treba što pre da shvate i prihvate. Uzimajući u obzir konstantno iznošenje tako oscilirajućih, negativnih i kontradiktornih stavova predstavnika vladajućih partija, koji nesumnjivo imaju uticaj na građane, manje iznenađuje ne samo da bi većina ispitanika unutar ove grupe zapravo glasala protiv ulaska Srbije u EU već na osnovu takvih izjava postaje i jasnije zašto ta grupa građana, gledana u celini, ima jedan protivrečan i konfuzan stav prema učlanjenju Srbije u EU.

Kada se pogledaju odgovori građana koji se identifikuju sa partijama liberalne orijentacije (Demokratska stranka, DS, Koalicija Moramo, Narodna stranka, NS, Stranka slobode i

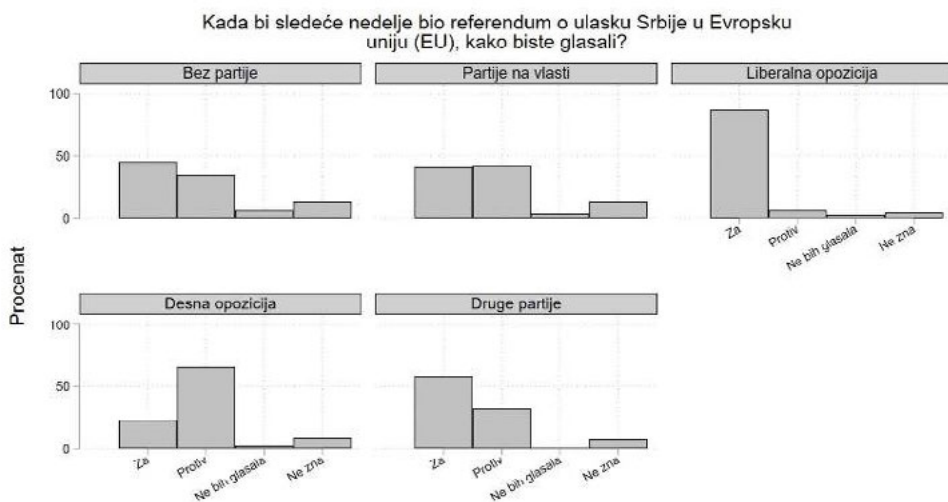
pravde, SSP), vidi se vrlo ubedljiva većina (84,53%) sa afirmativnim stavom prema evropskim integracijama (naspram samo 8,51% koji se tome protive) (Tabela 2). Iz toga se može zaključiti da politika EU prema Srbiji od 2012. godine i podrška koju Brisel pruža vladajućoj koaliciji, uprkos trendu jačanja autoritarnih elemenata, ne utiču na opredeljenost tih građana da ne postoji alternativa politici pridruživanja EU.

Rezultati koji se tiču građana identifikovanih sa partijama desne orijentacije (Demokratska stranka Srbija, DSS, Dveri, Pokret obnove Kraljevine Srbije, POKS) takođe deluju vrlo usaglašeno sa programskim načelima tih partija. Jasna većina tih građana bi glasala protiv ulaska Srbije u EU (69,97%), dok bi samo jedna petina bila za ulazak (20,86%) (Tabela 2). Oni koji ne bi glasali uopšte ili koji ne znaju kako bi glasali su zanemarljivi.

Tabela 2. Kada bi sledeće nedelje bio referendum o ulasku Srbije u Evropsku uniju (EU), kako biste glasali?

	Bez partije	Partije na vlasti	Liberalna opozicija	Desna opozicija	Druge partije	Ukupno
Za ulazak Srbije u EU	43,04	39,80	84,53	20,86	57,87	55,70
Protiv ulaska Srbije u EU	36,07	41,40	8,51	69,97	35,10	30,14
Ne bih izašao/la na taj referendum	6,65	3,80	2,07	1,10	0,62	3,98
Ne znam kako bih glasao/la	14,24	15,00	4,89	8,07	6,41	10,18
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

I u grafičkom prikazu se može uočiti da, posmatrano u celini, kako građani koji se identifikuju sa partijama liberalne opozicije tako i oni koji se osećaju bliski partijama desne opozicije imaju vrlo jasna opredeljenja, dok se među građanima koje se osećaju bliski vladajućim strankama uočava podeljenost i polarizacija koja bi se mogla tumačiti i kao neodlučnost po pitanju evropskih integracija. I da se zapravo u toj neodređenosti vrlo dobro ogleda do jedne mere konfuzna politika prema EU koju vladajuće partije vode već deset godina.

Grafikon 1. Kada bi sledeće nedelje bio referendum o ulasku Srbije u Evropsku uniju (EU), kako biste glasali?

Građani o hipotetičkom raspadu EU

Dok se pitanjem o mogućem članstvu Srbije u EU može zaključiti do koje mere građani Srbije podržavaju ili odbijaju jednu relativno realnu mogućnost (bez obzira što se radi o mogućnosti koja nema vremenski jasno definisan okvir), istraživanjem se pokušalo ispitati i kakva lična osećanja građani Srbije gaje prema EU. S tim u vezi su građani pitani koja osećanja povezuju sa hipotetičkom predstavom da Evropska unija prestane da postoji. Implicitno, to pitanje je podrazumevalo da „problem“ evropskih integracija ne samo nestane sa dnevnog reda nego i da Srbija ostane prepuštena sebi i da po svom nahođenju i bez spoljnog pritiska sprovodi neophodne unutrašnje reforme.

Na pitanje „Ako bi Vam neko sutra rekao da se Evropska unija raspala, kako biste se osećali?“ većina građana koji sebe smatraju bliskim vladajućim partijama je odgovorila da bi bila ravnodušna (42,29%), skoro jedna petina (19%) bi imala pomešana osećanja, samo bi 12% bilo zabrinuto, dok bi čak jedna četvrtina (26,5%) bila zadovoljna i ushićena (Tabela 3). Ovi nalazi ne samo da objašnjavaju odsustvo jasne podrške za evropske integracije Srbije ove grupe građana već podvlače jedan osećaj indiferentnosti među tim građanima prema ideji evropskih integracija i EU kao takve. Dakle, iako blizu 40% građana iz ove grupe podržava ulazak Srbije u EU, samo 12% njih zabrinjava predstava da EU više ne postoji, dok jednu četvrtinu ta predstava čak ispunjava zadovoljstvom.

Kod građana koji se identifikuju sa liberalnom opozicijom nalazi su očekivano drugačiji, mada su manje ubedljivi nego kod stavova tih građana prema ulasku Srbije u EU. Dok je podrška za učlanjenje bila skoro 85%, predstavu da se EU raspada samo 58% građana ove partijske identifikacije doživljava kao zabrinjavajuću, odnosno kod 6% ona izaziva očaj. Skoro jedna petina (19%) je ravnodušna, dok 15% građana ima pomešana osećanja (Tabela 3). Nezanemarljiv je postotak onih koji bi takvim razvojem događaja bili zadovoljni ili čak ushićeni. Kod ove grupe građana je pre svega zanimljiv onaj deo njih koji su ravnodušni ili sa pomešanim osećanjima, a to je jedna trećina. Osnovana je pretpostavka da upravo kroz odgovore na ovo pitanje dolazi do izražaja ipak prisutno razočaranje prema EU koju ovi građani – načelno skloni shvatanju da je Srbiji mesto u (Zapadnoj) Evropi – osećaju naspram politike koju EU vodi prema Srbiji poslednje dve decenije i koju nisu uvek doživljavali kao odraz naklonosti, već, naprotiv, ponekad i kao nedobronamernu (Ristić, 2008). I da, dok racionalno smatraju i nedvosmisleno žele da se Srbija pridruži EU jer misle da joj je tamo mesto i jer u tom spoljnom pritisku vide jedini način da Srbija sprovodi reforme, oni istovremeno na emotivnom nivou imaju diferenciran stav prema EU. To podrazumeva i da su razočarani zbog podrške Evropske unije vladajućoj koaliciji za koju i sama EU, između ostalog i na osnovu merodavnih indeksa o stanju demokratije, zna da ima autoritarne osobine i da je taj trend od 2014. godine u porastu.

Konačno, građani koji se identifikuju sa partijama desne opozicije imaju najsnažnija pozitivna osećanja u pogledu potencijalnog raspada EU. Čak 41% bi bilo zadovoljno/ushićeno ako bi EU prestala da postoji, blizu 30% bi bilo ravnodušno tj. imalo pomešana osećanja (17%), a kod samo 11% bi takav scenario izazvao zabrinutost (Tabela 3). Time bi moglo da se kaže da su osećanja ovih građana po pitanju hipotetičkog raspada EU u velikoj meri konzistentna sa njihovim negativnim stavom prema učlanjenju Srbije u EU.

Tabela 3. Ako bi Vam neko sutra rekao da se Evropska unija raspala, kako biste se osećali?

	Bez partije	Partije na vlasti	Liberalna opozicija	Desna opozicija	Druge partije	Ukupno
Očajan/na	2,24	,00	5,68	1,76	3,98	3,26
Zabrinut/a	24,55	12,14	57,82	10,51	35,34	34,13
Ravnodušan/na	41,70	42,29	19,01	29,54	25,21	31,91
Pomešana osećanja	11,98	19,06	15,23	16,92	17,50	14,60
Zadovoljan/na	13,26	17,85	1,34	21,82	13,46	10,43
Ushićen/a	6,27	8,67	,92	19,45	4,51	5,67
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Veoma slični podaci se dobijaju i kada se uporede ispitanici koji su svoj glas na predsedničkim izborima dali kandidatima ovih grupa partija (odvojeno za Biljanu Stojković – Moramo i Zdravka Ponoša, Aleksandar Vučić i Boško Obradović). Dok se osećanja glasača za Aleksandra Vučića minimalno razlikuju od onih koja imaju građani identifikovani sa vladajućim partijama, razlike u ovim drugim dvema grupama su nešto veće i dozvoljavaju zaključak da unutar grupe građana koji su bliski liberalnoj opoziciji postoji razlika među pristalicama levo orijentisane koalicije Moramo, sa jedne, i partija u toj grupi koje naginju više ka centru, sa druge strane – prvi ispoljavaju veću zabrinutost i manju ravnodušnost pri pomisli da bi EU mogla da se raspadne (Tabela 4). Sličan zaključak može da se izvede i za razlike unutar partija desne opozicije. Niti jedan glasač Boška Obradovića, kandidata na predsedničkim izborima ispred pokreta Dveri, nije odgovorio da bi bio očajan ili zabrinut ukoliko bi se EU raspala, dok je to, kada se ta grupa desnih partija u celosti posmatra, tvrdilo 11% ispitanika. Iz toga se može zaključiti da se tih 11% ispitanika nalaze među onima koji se osećaju bliži dvema drugim strankama iz tog bloka, DSS i POKS.

Tabela 4. Ako bi Vam neko sutra rekao da se Evropska unija raspala, kako biste se osećali?

	Biljana Stojković	Zdravko Ponoš	Aleksandar Vučić	Boško Obradović	Ukupno
Očajan/na	6,13	4,93	1,28	,00	4,21
Zabrinut/a	62,20	47,68	14,11	,00	41,43
Ravnodušan/na	13,50	25,52	43,09	38,58	27,83
Pomešana osećanja	13,59	15,62	16,85	5,12	15,25
Zadovoljan/na	2,44	4,28	15,86	26,46	7,03
Ushićen/a	2,14	1,97	8,80	29,84	4,24
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zaključna razmatranja

Rezultati istraživanja koja su predstavljena u ovom radu ilustruju složenost odnosa Srbije prema Evropskoj uniji, što uključuje naravno i odnos EU prema Srbiji. Podaci kojima se obično prikazuje podrška, odnosno protivljenje članstvu Srbije u EU, predstavljaju aritmetičku sredinu, a pogled na to kako se ti stavovi građana razlikuju na osnovu njihovih partijskih identifikacija pruža nešto precizniju sliku. Jedan deo tih rezultata je svakako očekivan i ne iznenađuje posebno. U taj deo spada nalaz da građani koji osećaju bliskost ka partijama liberalne opozicije, dakle, ka partijama koje u poslednje tri decenije u kontinuitetu imaju afirmativan stav prema članstvu Srbije u EU, imaju veoma jaka uverenja da Srbija treba da se integriše u EU i oni ne ostavljaju značajniji prostor za bilo kakvu alternativu, npr. da Srbija ostane neutralna ili van EU, ili da se približava Rusiji. Takođe, ne iznenađuje da, obrnuto proporcionalno, građani koji su bliži partijama desne opozicije imaju odbojan ili kritičan stav prema članstvu Srbije u EU.

Najzanimljiviji nalaz u okviru ovog pitanja je svakako onaj koji se tiče građana koji iskazuju političku bliskost ka vladajućim partijama i ti nalazi na jedan način potvrđuju često veoma kontradiktoran i ambivalentan odnos vladajućih partija prema EU i prema evropskim integracijama Srbije. Naime, kod te grupe građana kao celine se uočava izvesna neodlučnost, s obzirom da ne postoji jasna većina koja je za učlanjenje, niti jasna većina koja bi bila protiv učlanjenja Srbije u EU, a istovremeno se unutar ove grupe ističe jedna značajna većina od preko 40% koja na hipotetičku mogućnost da se EU raspadne odgovara da bi je to ostavilo ravnodušnom, dok bi 25% takvim ishodom bilo i zadovoljno. Drugim rečima, građani bliski vladajućim partijama posmatrani kao jedna celina ne samo da nemaju jasan stav prema EU već je i taj stav koji preovladava konfuzan. Kada bismo te osobine pripisali samo jednoj osobi, onda bismo mogli da kažemo da ta osoba i hoće i neće da bude deo EU, i da tu osobu pomisao da EU prestane da postoji ne samo da uopšte ne zabrinjava, već je čak i ispunjava zadovoljstvom.

Uzimajući u obzir da SNS, kao najjača, najzastupljenija, pa time svakako i najodgovornija stranka za kreiranje politike u Srbiji u poslednjih deset godina, stalno ističe značaj evropskih integracija, kao i svoju nedvosmisleno opredeljenost ka njima, ovaj nalaz zapravo pokazuje da se ta politika ne reflektuje na one koji osećaju bliskost ka vladajućim strankama. Iz toga se dalje može izvući zaključak da ili po pitanju evropskih integracija i EU postoji jaz između shvatanja vladajućih partija i onih građana koji se sa tim partijama identifikuju, ili – što je više verovatno – da se u stavovima ovih građana vrlo uverljivo ogleda sva konfuznost, kontradiktornost i ravnodušnost vladajućih partija naspram evropskih integracija Srbije.

Ni kod osećanja koja građani Srbije izražavaju naspram hipotetičke predstave da bi EU mogla da se raspadne nema većih istupanja. I strah i zabrinutost, ako bi do toga došlo, znatno su više izraženi kod pristalica partija liberalne opozicije nego kod građana bliskih vladajućim partijama i partijama desne opozicije. Među ovim nalazima se izdvaja jedino relativno visok stepen ravnodušnosti i pomešanih osećanja prema potencijalnom raspadu EU kod građana koji su bliski liberalnim strankama. Objašnjenje i zaključak iz ovih podataka treba tražiti i u EU koja svojom politikom podrške, kao i skoro dvodecenijskom politikom uslovljavanja, doprinosi toj razočaranosti među građanima ovog bloka. Naime, ono što EU u većini slučajeva formuliše kao cilj koji zemlje kandidati treba da postignu, u realnosti uglavnom deluje kao uslov, a na takve uslove populističke vlade odgovaraju na način da to izgleda kao da su one u potpunosti spremne da ispune taj uslov i da državu kojom rukovode nameravaju da *usklađe* sa EU. Međutim, u realnosti je ta usklađenost u slučaju Srbije u poslednjih deset godina veoma

često samo formalna, a EU, umesto da ukaže na taj propust, produžava i jača svoju podršku Vladi RS, bez obzira što je očigledno da je ta Vlada sklona nedemokratskim metodama i vrednostima. I na taj način, između ostalog, EU doprinosi i povećanju stepena ravnodušnosti i razočaranja onih građana koji imaju veoma jasnu političku opredeljenost prema EU, koja se, uostalom, vidi i kroz njihovu krajnje ubedljivu većinsku podršku učlanjenja Srbije u EU.

LITERATURA

- Anastasakis, O. & Bechev, D. (2003). *EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process*, Working Paper in the framework of the South East European Studies Programme (SEESP) European Studies Centre, St Antony's College, University of Oxford. <https://www.sant.ox.ac.uk/sites/default/files/euconditionality.pdf> (accessed 14 February 2023)
- Devrim, D. & Schulz, E. (2009). *Enlargement Fatigue in the European Union: From Enlargement to Many Unions*, Working Paper. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/work-document/enlargement-fatigue-in-the-european-union-from-enlargement-to-many-unions-wp/> (accessed 5 March 2023)
- Džankić, J., Keil, S. & Kmezić, M. (Eds.) (2018). *The Europeanisation of the Western Balkans: A failure of EU conditionality?* Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91412-1>
- Ministarstvo za evropske integracije (2022). Evropska orijentacija građana Srbije – Ispitivanje javnog mnjenja (decembar 2022. godine) https://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanje_javnog_mnjenja/javno_mnjenje_dec_22.pdf (pristupljeno 4. mart 2023)
- N. N. (2022, 16. oktobar). Vulin: Nije nam mesto u EU, što pre to shvatimo biće nam bolje. *Danas*. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vulin-nije-nam-mesto-u-eu-sto-pre-to-shvatimo-bice-nam-bolje/>
- O'Brennan, J. (2014). On the Slow Train to Nowhere? The European Union, „Enlargement Fatigue”, and the Western Balkans, *European Foreign Affairs Review*, 19(2), 221–241. <https://doi.org/10.54648/eerr2014011>
- Ristić, I. (2008). Serbien und die Europäischen Union: Gründe für die Ambivalenz, *Südosteuropa*, 56(3), 336–352. <https://doi.org/10.1515/soeu-2008-560305>
- Ristić, I. (2015). L'arrivée au pouvoir, la chute et le retour du Parti Socialiste de Serbie. In: S. Courtois (Ed.), *La guerre des mémoires, Communisme 2015* (pp. 421–451). Paris: Vendémiaire.
- Ristić, I. (2022). The war in Ukraine: An additional obstacle or a new chance for the EU enlargement in the Western Balkans? In: L. Montanari, A. O. Cozzi, M. Milenković and I. Ristić (Eds.), *We, the people of the United Europe: Reflections on the European State of Mind* (215–225). Atti del Convegno internazionale del giugno 2022. Napoli: Editoriale Scientifica.
- Tatalović, Ž. (2020, 24. april). Ljutnja prema EU brzo prošla predsednika, sada zahvaljuje na solidarnosti. *N1*. <https://rs.n1info.com/vesti/a592669-ljutnja-prema-eu-brzo-prosla-predsednika-sada-zahvaljuje-na-solidarnosti/>
- Thomassen J. & Rosema, M. (2009). Party identification revisited. In: J. Bartle, & P. Bellucci (Eds.), *Partisanship: Party Identification, Social Identities and Political Experiences* (pp. 42–59), London: Routledge/ECPR Studies in European Political Science. <https://doi.org/10.4324/9780203884454>

Irena Ristić

**CITIZENS OF SERBIA AND THE EUROPEAN UNION:
DIFFERENCES BASED ON PARTY IDENTIFICATION**

Abstract

The attitudes of the citizens of Serbia towards the European Union (EU), as well as their attitude towards the European integration of Serbia have been regularly monitored by public opinion polls since 2001. These data show significant fluctuations in support for Serbia's EU membership: while from 2001-2010 that support ranged from 60% to 70%, there was a decade-long downward trend that started in 2010, and during this period the support fell to between 45% and 55%. While public opinion polls mainly show the value for the entire population, this paper will look into the attitudes of

Serbian citizens towards the EU based on their party identification. The findings show a strong support for the European integration of Serbia among the citizens close to liberal parties, although a their disproportionate strong disillusionment with the European Union. Among the citizens close to the parties from the right side of the political spectrum, there is a relative consistency when it comes to the opposition to Serbia's EU membership and personal feelings towards the EU as a political community. Finally, and this being the most significant finding, the attitudes of the citizens close to the ruling parties do not indicate any particular preference when it comes to the EU membership of Serbia, while their feelings towards the EU are also very indifferent.

Keywords: European Union, Serbia, membership, public opinion, party identification